

УДК 398(476)

А.С. Емяльянаў

Пантарыфма ў паэзіі беларускіх радзін

Радзінныя песні, што ўзніклі ў далёкім мінулым, захаваліся ў асноўным у беларусаў. Яны з'яўляюцца цудоўнымі ўзорамі нацыянальнай паэзіі. Грунтоўнае вывучэнне рыфмы ў радзіннай паэзіі дазваляе даць больш глыбокае і выразнае ўяўленне аб рыфме ў беларускай народнай песні наогул.

Шматлікія радзінныя песні здзіўляюць мноствам у іх славесна-музычным тэксце пантарыфмаў – калі літаральна ўсе словы некалькіх паэтычных радкоў прыгожа рыфмуюцца: "Дубровачка зашумела, / галовачка забалела" (АФА, 31) [1], "Лучынку не паліў, / сямеечку не будзіў" (АФА, 105), "калысачка цясовая, / дзіцятачка гатовае" (АФА, 151), "Папаліла бабулічка ясны свечы, сідзючы, / прагледзіла бабулічка ясны вочы, глядзючы" (РП, 178) [2], "Гараць свечачкі, усхліпаючы, / плачуць дзетачкі, уздыхаючы" (РП, 61), "Падушачкі пуховыя, / засцілачкі шаўковыя" (РП, 264).

І такія прыклады не адзінкавыя: "А старэнькую шанавачь будзем, / а маленькую гадавачь будзем. // Старэнькую – дзеля жаласці, / а маленькую – дзеля радасці. // Мы маленькую – у пялёначках, / а старэнькую – у прыначцы" (РП, 151), " Прадайма, куме, шчэ й валоў сорок, – вып'ема, куме, шчэ й у аўторак. // Прадайма, куме, гусей чарэду, / вып'ема, куме, шчэ й у сярэду" (РП, 453), "А за што ж яны пажурыліся, / а за што ж яны пасварыліся? // Ці за чарачку за мядовую, / ці за шышачку за хмялёвую? (РП, 411).

Радзіннай паэзіі ўласцівы і пантарыфмы, у якіх даволі часта сустракаюцца таўталагічныя рыфмы: " Маё будзець раждзёная, / тваё будзець баблёная" (РП, 161), "Будзем трубку краіць, / будзем бабку дарыць" (РП, 226), "Дзевятую рысю – каля рукава, / дзсятую лісу – каля каўняра" (ПНСА, 316) [3], "Столікі мае засланыя, / госцікі мае зазваныя" (ПНСА, 347), "А чаму ты, яліначка, незялёная? / А чаму ж ты, Арыначка, невясёлая?" (ПНСА, 320-321), "А наша кумачка паездачкі любіць, / а нам кумачка канфетачкі купіць" (АФА, 327), "Бабка к унучцы баразёнкай ішла, / бабка унучцы парасёнка нясла" (АФА, 356).

Эмацыянальна-эўфанічная мілагучнасць пантарыфмаў узмацняецца, калі ў іх уваходзяць разнастайныя гукавыя анафары: "А ўчора бабка на радзінках была, / А сядзеньня бабка на ксцінкі прыйшла" (РП, 282), "А ў саду дубок лахмаченькі, / А ў даму кумок багаценькі" (АФА, 339), "А парсюк квічыць, / а пастух крычыць" (АФА, 695), "Ды зацвіцела калінка ў лазе, / ды захварэла Марылька ў палазе" (РП, 67), "Ай, запражыце кароўку-лабатку, / ай, павязіце бабульку-гарбатку" (АФА, 255).

Не менш выразныя і пантарыфмы, кампанентамі якіх выступаюць паўторы, размешчаныя ці то ў пачатку радкоў: "Півушка, півушка ты піўное, / дзівушка, дзівушка ты дзіўное" (ПНСА, 327), "Шуміць, шуміць дубровачка, / стогнець, стогнець дарожачка" (РП, 405), ці то ў канцы: "Вяровачкі пняковыя, пняковыя, / пялёначкі шаўковыя, шаўковыя" (АФА, 1401).

Музычна-паэтычнае гучанне пантарыфмаваных песенных радкоў не пас-

лабляецца нават і ў тых выпадках, калі ў асобны радок укліньваецца лішняе слова, якое не мае сабе адпаведнага гукавога паўтору ці наогул адсутнічае ў другім: "А сойдземся, – павітаемся, / разойдземся, — распрашчаемся" (РП, 432), "А гарэлачку п'еш, / як у лейку льеш" (РП, 344).

Прыведзеныя прыклады – красамоўнае сведчанне таго, што рыфма ў народнай песні з'яўляецца не толькі вынікам сінтаксічнага паралелізму, хаця ўвогуле ён ляжыць і ў аснове пантарыфмы.

Радзіннай паззіі ўласцівы і даволі рэдкі вопыт перакрываючай пантарыфмы: "Запражыце, запражыце / каня варанога, / адвязіце, адвязіце / кума маладога" (РП, 299). Па-майстэрску створана і наступная пантарыфма, якая звязвае і песенныя радкі аднаго інтанацыйна-сінтаксічнага перыяду, і адначасова дзве чатырохрадковыя страфы: " Ох вы, столькі ж да мае, / вы цісовенькія, / ох, чаго вы стаіце / незасціланыя? // Ох вы, госцікі мае, / вы любовенькія, / ох, чаго вы сядзіце / нечастовенькія?" (РП, 438). Самабытнае рытміка-інтанацыйнае счাপленне і наступных радкоў, у якіх зноў-такі вядучая роля належыць пантарыфме: "Ні за яблочки, ні за садовыя, / а за дзетачкі за хрышчоныя, / ні за трэсачкі за сячоныя, / а за дзетачкі за хрышчоныя" (РП, 408). Тут маем не толькі перакрываючую рыфмоўку, але і падкрэслена выразнае гукавое перакліканне першага і другога, другога і трэцяга, трэцяга і чацвёртага радкоў. Акрамя таго, інтанацыйна-гукавое адзінства ўсёй страфы дасягаецца таксама і ўвядзеннем у яе суцэльнага вертыкальна-гарызантальнага паўтору прыназоўніка за.

Наогул, характэрна, што народ надзвычай віртуозна ствараў дзівосна неразрыўныя сэнсава-музыкальныя і інтанацыйна-эўфанічныя маналіты. Узяць хаця б наступны прыклад:

Па сянёх, сянёх па навюсенькіх
Ходзіць Манечка памалюсеньку,
Кажыць Ванечку паціхусеньку:
- Ой, схадзі, схадзі па бабусеньку.

(АФА, 79)

Разгледзім гэты ўрывак больш дэтальна. Пантарыфма – а на ёй ляжыць вядучая функцыя – у прыведзеным прыкладзе знаходзіцца ў зайздросным акружэнні. Перш за ўсё, яе канцавыя рыфмы ў сваю чаргу рыфмуюцца і з канцавымі словамі побач стаячых радкоў, у выніку чаго ўтвараецца чацвярная – прычым разнародная – рыфма: "па навюсенькіх – памалюсеньку – паціхусеньку – па бабусеньку". Да таго ж, унутры пачатковага радка добра чуецца эўфанічнае перазвоньванне паміж яе састаўнымі часткамі: "па сянёх, сянёх" і "па навюсенькіх", у першай з якіх да месца выкарыстаны паўторы. Рытміка-меладычна пераклікаюцца таксама першы і чацвёрты радкі, дзякуючы сінтаксічна паралельнаму размяшчэнню ў іх слоў. І ў гэтым размяшчэнні не апошняе месца адведзена адэкватна-сінтаксічным паўторам "сянёх, сянёх" і "схадзі, схадзі". Ці вось такі яркі прыклад:

Ой, расцвіцела ў полі макоўка,
Ой, забалела у Полі галоўка,
Ой, зажадала вішнёвага соку,
Ой, прывядзіце вы Колечку з току.

(АФА, 55)

Ён паказальны як сваёй каларытнай пантарыфмай (у ёй, дарэчы, нельга не

звярнуць увагі на цудоўную аманімічную рыфму "у полі – у Полі", у якой да ўсяго яшчэ састаўным кампанентам выступае і імя уласнае, так і арыгінальным счাপленнем усіх радкоў. Па-першае, у гэтым важную ролю выконвае гукавая анафара – паўтарэнне ў пачатку кожнага радка выклічніка-вокліча "ой", замілавана імітуючага стогны парадзіхі. Па-другое, канцавы радок пантарыфмы звязаны з наступнай пачатковай рыфмай ("забалела – зажадала"). Па-трэцяе, перадапошні і канцавы радкі гэтага інтанацыйна-сіntaxічнага перыяду арганічна аб'яднаны сумежнай рыфмай "соку – з току". І, па-чацвёртае, асобна варта сказаць і пра пачатковую трайную дзеяслоўную рыфму "расцвіцела – забалела – зажадала" у спалучэнні з анафарай "ой". Такая рыфма выразна перадае градацыйнае нарастанне паслядоўных падзей. І як кульмінацыйны момант усяго гэтага: "Ой, прывядзіце" – прывядзіце мілага. І думаецца, што не выпадкова іменна ў гэтым месцы пачатковая рыфма абрываецца, каб тым самым сканцэнтраваць увагу слухача, глыбей данесці да яго фізічны стан гераіні песні. А таму мы ніяк не можам пагадзіцца з Б.П. Ганчаровым, што пантарыфма "практычнага значэння... не мае і выкарыстоўваецца пераважна ў жартоўных двухрадкоўях" [4]. Дарэчы, не толькі ў вуснай, але і ў пісьмовай паэзіі нямала сустракаецца шэдэўраў, у якіх па-майстэрску выкарыстана гэтае сугучча. Ва ўсякім выпадку, вобразна-сэнсавых і інтанацыйна-рытмічных маналітаў у радзіннай паэзіі – мноства. Вось яшчэ некаторыя з іх:

А кароўкі рагатыя,
А авечкі касматыя,
А дачушкі красівыя,
А сыночкі шчаслівыя.

(АФА, 186)

Панясу я яму есці,
Чы не скажа ён мне сесці,
Панясу я яму піці,
Чы не будзе гаварыці.

(РП, 581)

А тут, тут мая вутачка была,
Яна ж тут і гняздзечка віла,
Яна ж тут і яечка знесла.

(ПНСА, 319)

Адвязіце бабку паціхусеньку,
Прывязіце бабку ў карчомачку,
Напаіце бабку ды гарэлачкай,
Напаіце бабку ды п'янюсенька.

(РП, 276)

Звернем увагу на даволі своеасаблівае счাপленне сіntaxічна паралельных пантырыфмаваных двухрадкоўяў апошняга прыкладу. Хаця яўна чуюцца пачатковая скразная рыфма, усё ж намнога мацней гукавое сугучча ў пачатку радкоў паміж першым і другім – з аднаго боку, і трэцім і чацвёртым – з другога. Самабытна зўфанічнае перакліканне і канцавых слоў. Назіраецца не толькі сумежная рыфмоўка, але і яшчэ значна званчэй перазвоньваюцца словы першага і апошняга (паціхусеньку – п'янюсенька), другога і трэцяга (карчомачку – гарэлачкай) радкоў.

Разгледжаныя прыклады – не проста яркае сведчанне моцна развітога чуцця народа, яго вытанчанага валодання словам. Гэта сапраўдныя ўзоры непераўзыйдзенай кампазіцыйнай архітэктонікі песеннага тэксту – сапраўды жывога арганізма, "кожная клетачка якога знаходзіцца ў складаным узаемадзеянні" [5]. За багацейшымі разнастайнымі гукавымі супадзеннямі – надзвычайныя творчыя намаганні народных спевакоў, якія на працягу многіх стагод-

дзяў з пакалення ў пакаленне няспынна адшуквалі трапныя гукавыя сугучнасці, пастаянна шліфавалі кожны радок.

ЛІТАРАТУРА

1. АФА – асабісты фальклорны архіў, ў якім змешчаны сабраныя намі радзінныя песні на Віцебшчыне (далей АФА і старонка).
2. *Радзінная паэзія* / Укладанне, сістэматызацыя, уступны артыкул і каментарыі **М.Я. Грынблата**. Мн., 1971 (далей РП і старонка).
3. *Песні народных свят і абрадаў* / Укладанне і рэдакцыя **Н.С. Гілевіча**. Мн., 1974 (далей ПНСА і старонка).
4. *Словарь литературоведческих терминов*. М., 1974. С. 258.
5. **Янковский Н.А.** Поэтика белорусской социально-бытовой сказки // Прозаические жанры фольклора народов СССР. Мн., 1974 С. 171.

S U M M A R Y

The musical-poetical sounding in the songs' lines (where all the words are rhymed) which accompany byelorussians' ceremonies connected with the birth of a child are examined on the rich concrete material.